

Majoros Viktória

A Csalárd Cupido textológiája

1. A Csalárd Cupido szövegforrásai

Gyöngyösi István *Csalárd Cupido* című költeményének különböző szövegforrásait több, egymástól jelentősen eltérő csoportra lehet osztani. Az első, rövidebb verziót megőrző csoportnak (a továbbiakban RC) két szövegforrása ismeretes. Egyrészt az eddig leghitelesebb *Cupidónak* tekintett Mérei Sándor-féle kézirat¹ (a továbbiakban M), valamint a ma lappangó, de Rupp Kornél által 1898-ban kiadott Barsszentkereszti kézirat² (a továbbiakban B). A költemény hosszabb verzióját örökítő szövegforrásokkal eddig nem foglalkozott mélyrehatóan a szakma, gyakorlatilag homogén halmazként beszélt róluk, jóllehet ezek maguk is két további csoportra oszthatók. Közülük az első (a továbbiakban H₁) három szövegforrásból áll. Ide sorolandó az 1734-es *editio princeps*³ (a továbbiakban Ny), egy ma Kassán őrzött kézirat⁴ (a továbbiakban K), valamint egy ismeretlen másoló munkája⁵ (a továbbiakban A).⁶ A második kéziratcsoport (a továb-

¹ Lelőhelye: Budapest, OSZK, Quart. Hung. 186.

² GYÖNGYÖSI István, *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek Géniusa*, kiad. RUPP Kornél, Régi Magyar Könyvtár 6 (Budapest: Franklin Társulat, 1898). Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint a kézirat valaha „a besztercebányai püspökség barsszentkereszti [ma garamszentkereszti] kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt [ott] megtalálható”. STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 130.

³ A 18. századi nyomtatott kiadások mind az *editio princeps*en alapulnak.

⁴ Lelőhelye: Východoslovenské múzeum (kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum), VSM P. č. 1085.

⁵ Lelőhelye: OSZK, Quart. Hung. 4151. A lapszéleken több helyütt későbbi kéztől származó margi-náliák olvashatók, melyek a szöveget kommentálják.

⁶ Elvben ide tartozhatna még Surányi György 1764-ben készített másolata is, mely Elefánton készült Nedecki Julianna (egy fiatal „kisasszony”) számára. Surányi azonban (ezt ő maga mondja) erősen átdolgozta, cenzúrázta a mű szövegét, amiért is a kézirat textológiai szempontból használhatatlan. Erről bővebben ld. MAJOROS Viktória, „Egy cenzúrázott Cupido-kézirat 1764-ből”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 35 (2021): 83–99.

biakban H₂) szintén három szövegforrásból áll, melyek az *editio princeps* megjelenésénél bizonyosan korábban kerültek lejegyzésre. Ide tartoznak Lossonczy László,⁷ Palotai György⁸ és Réthey Ádám⁹ másolatai (a továbbiakban L, P és R):

RC	H ₁	H ₂
M B	Ny K A	L P R

Irodalomtörténetírásunk egészen a legutóbbi időkig az RC verzióit tekintette egyedül hiteles szövegnek (Badics kritikai edíciójában vagy a Jankovics József és Nyerges Judit által publikált legutóbbi népszerűsítő kiadásban is ez jelent meg), a többi szövegváltozatot egységesen a kiadók, a különféle másolók, imposztorok által továbbírt hamisítványnak minősítette. Orlovsky Géza ennek ellenére egy 2004-ben publikált tanulmányában a hosszú változatokkal kapcsolatban is felvetette Gyöngyösi szerzőségének lehetőségét, bár állítását semmiféle bizonyítékkal nem támasztotta alá. Mindössze annyit jegyzett meg, hogy „kompozicionálisan meggyőzőbb a hosszabb, öténemes változat, a kihagyásra ítélt strófákat pedig esztétikailag semmiképpen nem érzi rosszabb színvonalúnak az elfogulatlan elemző.”¹⁰ Bene Andreával és Juhász Milánnal közösen 2010-ben nyomtatásban is megjelentette az *editio princeps* legproblémásabbnak tartott részletét (a II. részt) s korábbi ötletét változatlan formában megismételte.¹¹ Latzkovits Miklós 2019-ben megjelent tanulmányában már konkrét bizonyítással állt elő. Dolgozatához a hosszú változatok közül Ny, L és R variánsait használta, s határozott állításként fogalmazta meg elképzelését, miszerint a Hosszú *Cupidók*at is Gyöngyösi írta, s hogy „a komoly lektori-szerkesztői munkát is magukra vállaló, a vers szövegében régít és újat összecsiszoló imposztorok ideáját egyszer s mindenkorra el kell felejtenünk.”¹² Dolgozatomban részben ehhez a kérdéshez szeretnék hozzászólni, részben pedig a Hosszú *Cupidók* forrásait textológiai szempontból elemezve megkísérlem felvázolni a mű megírásának történetét.

⁷ Lelőhelye: OSZK, Oct. Hung. 1079.

⁸ Lelőhelye: OSZK, Oct. Hung. 762.

⁹ Lelőhelye: Kecskemét, Református Egyházközség Könyvtára, K 188. A kézirat másolatáért szeretnék köszönetet mondani Bán Magdolnának és Lipóthné Gyulai Anikónak.

¹⁰ ORLOVSKY Géza, „Gyöngyösi István művei”, *Irodalomtörténet* 85 (2004): 421–425, 424. Orlovsky – érthetetlen módon, de következetesen – az „ének” kifejezést használja a költemény (Gyöngyösi által mindig „Rész”-nek nevezett) szerkezeti egységeinek jelölésére.

¹¹ ORLOVSKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, *A Csalárd Cupido* kétes hitelű második éneke, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 59–79 (Budapest: Reciti Kiadó, 2010).

¹² LATZKOVITS Miklós, „Gyöngyösi és az imposztorok: ki írta Gyöngyösi verseit?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 263–300, 286.

1.1. A Rövid Cupido

RC szövegforrásai a költemény négyrészes változatát örökítették. Bizonyos, hogy sem M, sem pedig B variánsa nem autográf, habár ez a gondolat korábban már mindkét kéziratral kapcsolatban felmerült. E két szövegforrás között jobbára másolási hibákból adódó különbségek vannak csupán, ennek tudható be az is, hogy B öt strófával rövidebb szöveget tartalmaz M-nél.¹³

1.2. H₁ szövegforrásai (Ny, K, A)

A 18–19. századi olvasók (szinte kizárólag) a mű nyomtatott változatát ismerték, tehát Ny szövegét és annak későbbi variációit.¹⁴ Ugyanezt a verziót tartalmazza K és A is, e két kéziratot azonban a szakma sosem vette részletesebben szemügyre. Előbbit Kőszeghy Péter fedezte fel, Stoll Béla pedig az ő szóbeli közlése alapján adott róla hírt bibliográfiájában. Leírása szerint a másolat a 18. század első felében készülhetett.¹⁵ Bizonyos, hogy A szintén 18. századi szövegforrás, s a *Cupido* mellett még 14 rövidebb verset is őriz.¹⁶

1.3. H₂ szövegforrásai (L, P, R)

A csoport szövegei közül L 1724-ben készült másolata a legkorábbi. Hozzá rendkívül hasonló változatot őrzött meg P, amely két évvel később készült. Több szövegel téréssel, de egyértelműen ugyanezt a variánst örökítette R is, a H₂ csoport ma ismert legkésőbbi 18. századi forrása. Ez utóbbit idézte Badics kritikai kiadásának apparátusában (L-t és P-t nem ismerte). H₂ szövegforrásai sosem jelentek meg nyomtatásban.

1.4. H₁ és H₂ terjedelme

H₁ és H₂ egyformán a vers ötrészes változatát őrizték meg. Ezekben a Rövid *Cupido* II. része kettéosztva, tehát II. és III. részként olvasható, nyilvánvalóan azért, mert a hosszú változatok II. része több mint száz olyan versszakot is tartalmaz, melyek a Rövid *Cupido* II. részéből hiányoznak. Hogy pontosan hány ilyen versszakról lehet beszélni, arról különböző módon nyilatkoznak a szakírók. Demeter Zsuzsa

¹³ A B-ből hiányzó strófák száma részenként: II: 4, III: 1

¹⁴ Mindegyik 18. századi nyomtatott kiadás az *editio princeps* szövegén alapszik. Dugonics összkiadását nem számítva ezek a következők: Buda, 1751.; Buda, 1752.; [Győr], 1754.; Buda, 1772. Nyerges Judit Gyöngyösi-bibliográfiájában vélhetőleg sajtóhiba okán, és vélhetőleg az 1754-es editio helyett egy 1764-es (szintén győriek feltételezett) kiadásról történik említés. Nyerges bibliográfiájából az 1754-es kiadás hiányzik. *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, összeáll. NYERGES Judit (Budapest: 2006), <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2021. 01. 30.)

¹⁵ STOLL, *A magyar kéziratok énekeskönyvek...*, 435.

¹⁶ Uo., 437.

„majd félszáz” strófáról beszél,¹⁷ Jankovics „40–50 strófával kibővített” szövegről ír,¹⁸ az Orlovsky–Bene–Juhász szerzőtrío „103” versszakról számol be,¹⁹ Latzkovits pedig „valamivel több, mint 105” strófányi betoldást emleget.²⁰ A bizonytalanság részben a fennmaradt szövegforrások különbözőségeiből adódik.

H₁ és H₂ különböző verzióiban összesen 103 olyan strófa található, amely hiányzik RC verzióiból, s melyet minden hosszú szövegforrás tartalmaz. Közülük 98 a vers II. részében olvasható. Ezek azok a versszakok, melyek a leginkább megbotránkoztatták a 18. századi elemzőket, s melyek egy házasságtörés-katalógust bővítenek ki. A maradék 5 versszak a Hosszú *Cupidók* III., IV. és V. részében helyezkedik el.²¹ Fontos még megemlíteni, hogy a Hosszú *Cupidók* V. részében olvasható egy olyan strófa is, mely a Rövid *Cupido* két egymást követő strófájának kontaminálásából keletkezett:

RC²²H₁ és H₂²³

**A jó hit, remétség, isteni félelem,
Szeretet, böjt,** szegényt tápláló kegyelem,
A szíves **könyörgés** s tűrő engedelem
Az te oltalmadra derék segedelem.

Úgy a mértékletes **élet és igazság,**
Erősség, kegyesség s az alázatosság,
Okosság **több jókkal** és állhatatosság
Lesz melletted **erős segítő társaság.**

A' Jó Hit, szeretet, remény, irgalmasság,
Böjt, Könyörgés, józán **élet és tisztaság**
Több jókkal, ISTENI-félelem 's-igazság
Leszsz te véled **erős segítő társaság.**

(V/69, p. 90)

(IV/69–70)

¹⁷ DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Tudományos Füzetek 282 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014), 45.

¹⁸ GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában építtetett Dédalus temploma – Heroída fordítások*, szöveggond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 343.

¹⁹ ORLOVSKY, BENE és JUHÁSZ, *A Csalárd Cupido kétes ...*, 59.

²⁰ LATZKOVITS, „Gyöngyösi és az imposztorok...”, 279.

²¹ A strófák sorszámai Ny szövegében: III: 141, IV: 120, 121, V: 93, 94

²² RC verziójából való idézés során (ha nem jelzek mást) mindig a Jankovics–Nyerges féle legújabb (félkritikai) kiadást használom.

²³ H₁ verziójából való idézés során (ha nem jelzek mást) mindig Ny, H₂ verziójából való idézés során pedig (ha nem jelzek mást) mindig R szövegét használom. Ha H₁ és H₂ verzióit együtt idézem, illetve ha az összes szövegforrást együtt idézem, akkor (ha nem jelzek mást) mindig Ny szövegét használom.

H_1 különböző verzióiból egységesen 5 olyan strófa hiányzik, amelyik megvan RC, illetve H_2 szövegforrásaiban, ugyanakkor Ny szövegéből még egy további ilyen versszak is kimaradt.²⁴ Ennek alapján megállapítható, hogy H_1 kéziratos szövegforrásai bizonyosan nem valamely nyomtatványról készült másolatok. H_1 különböző verzióiban (mindegyikben) 7 olyan strófa található, amely a többi szövegcsoporthoz összes szövegforrásából hiányzik. Mind a 7 versszak a költemény második részében olvasható, 6 ráadásul egyetlen blokkban, tehát ezek a strófák is a házasságtörés-katalógust egészítik ki egy-egy új epizóddal.

H_2 szövegforrásaiból 10 olyan versszak hiányzik, ami olvasható a Rövid Cupidóban.²⁵ E 10 versszakból 9 H_1 szövegforrásaiban is megtalálható. Megjegyzendő még, hogy P-ből 1, R-ből 2 olyan versszak is kimaradt, ami megvan az összes szövegcsoporthoz összes más szövegforrásaiban.²⁶ H_2 persze olyan versszakokat is tartalmaz, melyek minden más forrásból egységesen hiányoznak. L és P 4 ilyen versszakot őrzött meg, ezek megtalálhatók R-ben is, de utóbbi további 5 olyan strófát is tartalmaz, melyek egyetlen szövegcsoporthoz egyetlen más szövegforrásában sem szerepelnek.²⁷

2. Két vagy három főváltozat?

A Rövid Cupido a mű egy önálló főváltozata, ezt eddig nem vitatta senki, sőt egészen a legutóbbi időkig kizárólag RC verzióit tekintették Gyöngyösi hiteles szövegének. Minthogy a legfrissebb kutatási eredmények szerint a költemény hosszú verzióit is Gyöngyösi írta, felmerül a kérdés, hogy ezen szövegeket egyetlen Hosszú Cupido, tehát egyetlen főváltozat másolási hibák révén keletkezett variációinak kell-e tartanunk, vagy a két csoport kapcsán inkább két önálló főváltozatról kell-e beszélnünk. A továbbiakban a fentebb leírt strófahiányok, strófatöbbletek, illetve bizonyos szöveghelyek hasonlósága és különbözősége, vagyis a közös hibák alapján próbálom megválaszolni ezt a kérdést.

2.1. H_1 leszármazási ága

Mint említettem, K és A tartalmaz egy más szövegforrásokból is ismert, tehát bizonyosan hiteles versszakot, ami Ny szövegéből (és persze a későbbi nyomtatványok

²⁴ A strófahiányok száma részenként: I: 2, II: 1, IV: kéziratos források: 1, nyomtatványok: 2, V: 1. Az *editio princeps*ből hiányzó hatodik strófa a rövid Cupidóban így olvasható (III/64): „Azért Philomelát inkább kéri szépen, / Legyen atyja előtt azon mindenképpen, / Hogy harmadnap alatt elkészítse éppen, / És arrúl válaszát vegye ki végképpen.”

²⁵ H_2 szövegéből hiányzó strófák száma részenként: II: 2, IV: 4, V: 4.

²⁶ Az említett strófahiányok P-ben: I: 1, R-ben: IV: 1, V: 1.

²⁷ A strófatöbbletek száma részenként L-ben és P-ben: II: 4, R-ben: II: 5, IV: 4.

szövegéből is) hiányzik. Ez egyértelművé teszi, hogy a kéziratok nem valamely nyomtatvány másolatai. K és A ugyanakkor rendelkezik számos olyan közös hibával, amely nincs meg Ny verziójában. Íme néhány példa:

K, A ²⁸	Ny és az összes többi szövegforrás
Ah, ollyat maga-is e' földön létében (II/122, p. 43)	A' mellyet maga-is e' földön létében (II/122, p. 31)
Halható villámit valamelyre hányya, (V/43, p. 122)	Hatható villámit valakire hányya, (V/43, p. 87)
Egyenes Cedrus fája karcsú derekának (V/44, p. 123)	Egyenes Czedrúsa kartsú derekának, (V/44, p. 87)

Az efféle hibák egy része persze semmiképpen sem tekinthető perdöntőnek, akár a véletlen rovására is írhatnánk őket. Hibának is kizárólag azért minősíthetők, mert az összes többi forrásban valamely más, de azonos formula szerepel helyettük (pl. „A' mellyet” „Ah, ollyat” helyett). Más esetekben azonban a közös hiba révén sérült a szöveg értelme (pl. „Halható villám”), vagy a metrum (pl. „Cedrus fája”). Ugyanígy értelemben tűnik árulkodónak számos, egyenként perdöntőnek ismét nem minősíthető szórendi eltérés is:

K, A	Ny és az összes többi szövegforrás
veszek által fel (I/34, p. 7)	által vészek-fel (I/34, p. 5)
kél fel (II/34, p. 28)	fel-kél (II/34, p. 20)
már mert fogy (II/107, p. 40)	mert fogy már (II/107, p. 29)
eppen talált (IV/141, p. 103)	talált éppen (IV/140, p. 75)

Mindebből logikusan következik, hogy K és A valamely közös forrásból eredeztethető.

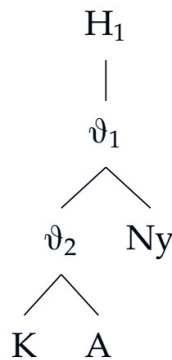
Ugyanakkor néhány más szöveghely alapján az is megállapítható, hogy K, A és Ny szintén rendelkezik egy közös őssel. Mindezt már önmagában is bizonyossá

²⁸ Az idézett strófák K-ből valók.

teszi az a két, minden más szövegforrásban megtalálható strófa, mely K, A és Ny szövegéből úgy hiányzik, hogy az adott helyen követhetetlené, értelmetlenné teszi a költemény egy-egy részletét.²⁹ De hasonló következtetésre juthatunk néhány olyan szöveghely vizsgálata révén is, melyek ugyan nem azonos megfogalmazásban szerepelnek a három szövegforrásban, de mindenképpen egy közösen öröklött hibára utalnak, melyet azonban Ny sajtó alá rendezője javítani próbált. Íme egy példa: RC és H₂ összes szövegforrásában megtalálható az „És a velem lévő Úr vezérlésére” verssor,³⁰ mely H₁ variációiban a következő hibás alakkkal szerepel:

K, A	Ny
Es az velem lévő út vezérlésére (III/2, p. 51)	'S ez előttem való út vezérlésére (III/2, p. 38)

Nagyon úgy tűnik, hogy K és A egyszerűen másolta az öröklött, hibás szöveghelyet, s hogy Ny sajtó alá rendezője ugyanezt a hibát próbálta javítani. Mindezek alapján H₁ sztemmája így rajzolható fel:



2.2. H₂ leszármazási ága

Nyilvánvaló, hogy a csoport összes szövegforrásának egyazon őstől kell származnia, minthogy a közös, csak e csoport szövegeire jellemző strófahiányokon és strófa-többleteken túl rendelkeznek közösen öröklött másolási hibákkal is:

²⁹ M variációjában a két versszak: I/50, II/12

³⁰ M variációjában: II/70

L, P, R

Összes többi szövegforrás

Noha nehéz szerit tenni némellyeknek,
A' tsontokban hatván szigonya **nyeleknek**,
Nem-is lehet másként ki-jőni ezeknek,
Hanem oda hagyván vasait **nyeleknek**.
(III/137, p. 62)

Noha nehéz szerit tenni némellyeknek,
A' tsontokban hatván szigonya **hegyeknek**,
Nem-is lehet másként ki-jőni ezeknek,
Hanem oda hagyván vasait **nyeleknek**.
(III/137, p. 55)

Amaz igen vidam, ez Mord és **kedvetlen**,
Az pedig tékozló, ez könyörületlen,
Ki mod nélkül jászó, ki igen kedvetlen,
Nemelly nyelves, nemely igen beszédetlen.
(II/138, p. 39)

Amaz igen vidám, Ez mord és kedvetlen,
Ki mód-nélkül jászó, ki igen értetlen,
A' pedig tékozló, e' könyörületlen,
Némelly nyelves, némelly igen beszédetlen.
(II/141, p. 34)

Első példánk egy olyan szöveghely, mely a közös forrásban értelmetlenné torzult („szigonya nyeleknek” „szigonya hegyeknek” helyett), s amely tipikus módon eredetileg rímiszóismétlésből adódott. A második példa esetében szintén rímiszóismétlés áll a hiba hátterében („kedvetlen” „könyörületlen” helyett), jóllehet a szöveg maga nem vált értelmetlenné.³¹ Feltűnő ugyanakkor, hogy az idézett strófa mindegyik verssorában egy-egy ellentétes jelzőpár szerepel („vidám-kedvetlen”, „jászó-értetlen”, „tékozló-könyörületlen”, „nyelves-beszédetlen”), vagyis ez egy igen kimódolt, retorikai felépítését tekintve meglehetősen artistikus szöveg, melyben a „kedvetlen” szó megismétlése, épp rímpozícióban, idegenül, tehát feltétlenül hibásnak hat.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy L-nek és P-nek olyan közös hibái is vannak, melyeket R nem örökölt, s ez L és P vonatkozásában megint csak egy közös forrást feltételez:

L, P³²

R és az összes többi szövegforrás

Mint az el vert galamb az ölyű **szájában**,
Vagj az el kapot juh farkasnak **labában**,
Ugy forog nyavalyás sogora markában,
És hever lábánál az földnek porában.
(IV/97, p. 44r)

Mint az el vert Galamb az ölyvnek **lábában**,
Vagy az el-kapott Juh Farkasnak **szájában**,
Ugy forog nyavalyás Sógora markában,
Es hever lábánál a' földnek porában.
(IV/97, p. 69)

³¹ A 2. és 3. verssor cseréje itt nem feltétlenül tekintendő hibának.

³² Az idézett strófák a L-ből valók.

L, P³²

R és az összes többi szövegforrás

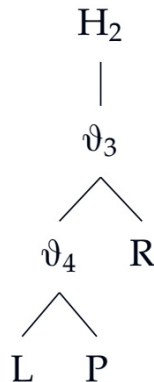
Pál mester is soká mulatoz az Czéhben,
 Nem éri a' Compant a' belső **pinczében**,
 Hol a' Gazdaszszonnyal ketten az **pinczében**
 Régen kostolgatják, mi van az itzében.
 (II/51, p. 15v)

Pál-Mester-is soká múlatoz a' Czéhben,
 Nem éri a' Conpant a' belső **pintzében**,
 Hol a' Gazda-aszszonnyal ketten **a' setétben**
 Régen kóstolgatják, mi van az ittzében.
 (II/56, p. 23)

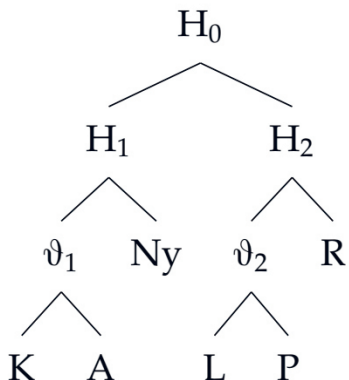
Attya étkeinek nints annyi falattya,
 Leanyát a' menyit elmején **forgattya**,
 Utánna szemeit mint sas ugj **forgattya**,
 Ha ez az gjomrának praedáját láthattya.
 (IV/52, p. 40v)

Attya étkeinek nints annyi falattya,
 Leányát elmjén a' mennyit **forgattya**,
 Utánna szemeit mint Sas úgy **jártattya**,
 Ha az éh gjomrának praedáját láthattya.
 (IV/53, p. 64)

Különösen beszédes az első példánk, ahol a rímshavak felcserélése okán igen csak zavarossá válik az első két verssor értelme. Ebből adódóan H_2 sztemmája így rajzolható fel:



Most már csak azt kell eldöntenünk, hogy H_1 és H_2 különbségei adódhatnak-e másolási hibákból, melyek egy közös hosszú összöveg reprodukciói során keletkeztek, vagy két önálló főváltozatnak kell-e a két hosszú csoport szövegeit tekintenünk. E kérdés megválaszolása tulajdonképpen rendkívül egyszerű. Ha H_1 és H_2 különbségeit tényleg egy közös hosszú összöveg (H_0) reprodukciója során elkövetett másolási hibákkal kívánjuk magyarázni, akkor először a következő sztemmát kell felrajzolnunk:



Ez a szemma azonban biztosan hibás, méghozzá a kizárólag R verziójában található 5 többletstrófa miatt (közülük 4 egy blokkban, 1 pedig jóval előbb olvasható R szövegében), melyekről korábban már beszéltem. H_1 és ϑ_2 nyilván nem hagyhatták ki egymástól függetlenül pont ugyanezt az öt versszakot. Az pedig nagyon könnyen belátható, hogy részben H_1 saját többletstrófái miatt, részben pedig H_2 saját többletstrófái miatt H_1 variánsai semmiképpen nem származtathatók a H_2 csoportból, és ez fordítva sem képzelhető el. Mindez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy H_1 és H_2 szövegverzióit külön főváltozatoknak kell tekintenünk.

3. A főváltozatok keletkezési sorrendje

Gyöngyösi a strófabetoldásokon és strófaelhagyásokon kívül jelentős szövegátalakításokat is végzett az egyes főváltozatokon. Részben ezekre alapozva megállapításokat lehet tenni ezek keletkezési sorrendjéről is, ami már csak azért is indokolt, mert Orlovsky felvetette azt a lehetőséget, hogy a Rövid *Cupido* az utolsó átdolgozás eredménye, ami a húzásokon keresztül a szöveg illedelmesebbé tételét szolgálta.

A főváltozatok szoros összeolvasása során egyértelműen megállapítható, hogy H_1 szövege csaknem mindig közelebb áll RC szövegéhez, mint H_2 megfogalmazása:

RC

H₁³³

Hol le is bocsátom egy hontra **magamat**,
Nyugszom is, de tartom **azon nagy gondomat**,
Miként találhassam oly **kalahuzomat**,
Aki rendben vegye **tévelygő utamat**.
(I/73)

Hol le-is bocsatom egy hantra **maghamat**,
Nyugszom-is, de tartom **azon nagy gondomat**,
Miként találhassam olly **kalavussomat**,
A ki rendbe végye **tévelygő utomat**.
(I/71, p. 6v)

H₂

Hol le is bocsátom egy hantra **fejemet**,
Nyugszomis, de tartom **ezenis eszemet**,
Miként találhossam olly **jó Vezéremet**,
Ki jó rendbe vegye **sok tevelygesemet**.
(I/73, p. 15)

E strófák azért is érdekesek, mert Gyöngyösi szinte csak a rímshavakat változtatta meg H₂ verziójában. A következő esetben pedig szinte csak a rímshavakat hagyta meg:

RC

H₁

Szép szerelmem, ne vedd unva **kérésemet**,
Sőt ha ítélsz arra méltónak **engemet**,
Ne nehezteld abban **tölteni kedvetem**,
Hogy **atyám házához** engedd menésemet.
(III/10)

Szép szerelmem, ne vedd únva **kérésemet**,
Sőt ha ítélsz arra méltónak **engemet**,
Ne nehezteld abban **tölteni kedvetem**,
Hogy **Atyám házához** engedjed mentemet.
(IV/10, p. 58)

H₂

Szép szerelmem, kérlek, ne vedd **kerésemet**
Unalmasan tőlem, sőt itélly **engemet**
Méltónak, s ne sajnáld **tölteni kedvetem**
En **Atyám házához** enged el mentemet.
(IV/10, p. 66)

³³ Az idézett strófa A-ból való.

Többnyire azonban a dolog nem ennyire látványos, néha csak egy-egy kifejezés cseréjéről van szó:

RC és H ₁	H ₂
Tsokokat-is tészén szemei árjához, Es kútsolván magat jajgatva Attyához, Szaporán raggattya mind két ortzájához, Es az után sirva indul a' Gallyához. (IV/80, p. 67)	Tsokokot is tészén azoknak árjához, Es kútsolván kezeit jajgatván Attyához, Magát is rángottya mind a két vállához, Es az után sirva indul a Gallyához. (IV/83, p. 76)
A' melly egy Galambot hajtogat sebesen, Erdeklik-is immár körmei mérgesen, Diánna ölében tsap az egyenesen, Es oda rejtezik szegény félelmesen. (V/6, p. 82)	Amelly egy Galambot hajtogat erössen, Es érdeklik is már körmei mérgesen, Diána ölében tsap az egyenesen, Reszket, és szemei forganak könyvessen. ³⁴ (V/6, p. 92)
Ha meg-tartod arra mostan vett kedvedet. (V/29, p. 85)	Ha fogod tartani mostani hitedet. (V/27, p. 95)
En híveim közzé ki akar állani, (V/57, p. 89)	Magam seregében ki akar állani, (V/54, p. 99)
Azért avagy házát égetem nyakában, (IV/150, p. 76)	Azért avagy ötet égetem házában, (IV/152, p. 85)
Es készített tüzét szívében hintette. (IV/35, p. 61)	Es készített tüzét szívében ejtette. (IV/38, p. 70)
Mellynek özönében éppen el-olvadott. (I/60, p. 8)	Mellynek özönében ugyan el szárodott. (I/62, p. 13)

A felsorolt eltérések közül épp ezért önmagában nem mindegyik feltétlenül meggyőző, hisz az esetek egy részében akár H₂ másolási hibájára is gyanakodhatunk, de az efféle különbségek nagy sokasága mégiscsak elgondolkodtató. Nem

³⁴ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy L és P (nyilvánvalóan közvetlen közös ősök hibáját megismételve) e verssor helyett egy valamivel később következő sorral fejezi be a strófát. Itt valójában tehát kizárólag R verziójára hivatkozhatok.

beszélve azokról az imént szintén adatolt eltérésekről, melyek viszont semmi képpen sem származhatnak másoló kezétől.

A fentiek alapján bizonyos, hogy H_1 a *Cupido* egy köztes változata. Kérdés viszont, hogy az egyes főváltozatok megírása milyen sorrendben történt. Vajon RC szövegei készültek el legelőször, vagy inkább – Orlovsky felvetésének megfelelően – H_2 variánsait kell kiindulópontnak tekintenünk? E kérdés megválaszolásakor véleményem szerint három szempontot kell figyelembe venni. Egyrészt azt, hogy miképpen formálódik a költemény struktúrája a rövid és hosszú változatokban. A Hosszú *Cupidók* 5 részes felépítése egy szerkezeti egységeit tekintve logikusabb, a strófaszámok vonatkozásában pedig arányosabb szöveget eredményez, mint a Rövid *Cupidóé*. Ha az illedelmesebb szöveget létrehozni kívánó Gyöngyösi tényleg bő száz strófát húzott ki a korábbinak feltételezett Hosszú *Cupido* szövegéből (ami az eredetileg V részes szerkezet IV részessé válását indokolja), akkor is különös, hogy Diana vadászata a rövid verzió II. részében össze van mosva a már az I. részben elkezdődő házasságtörés-katalógus folytatásával, jóllehet ez a folytatás tematikai szempontból is jobban illene az I. rész végére, és a strófaszámok tekintetében is arányosabb szerkezetet eredményezne. Ebből a szempontból tehát a hosszú verziók kidolgozottabbnak látszanak. Szintén a Rövid *Cupido* korábbi voltát erősíti az a megfigyelés, miszerint az összes hosszú verzióból hiányzik az a strófa, melyben Progne fecskelétéről van szó. Ezt most az öt közvetlenül megelőző, minden szövegforrásban olvasható versszakkal együtt idézem:

Hogy Progne, urának ugyan keze között
Fecske ábrázatban hirtelen öltözött,
És szárnyára kelvén, onnan elköltözött,
Azhol nem fél tőle, oly helyre röjtözött.

Azhol az hancsárral torka megsértetett,
Megösmérszik most is, mert jele tétetett.
Azmint akkor viselt gyászos öltözetet,
Úgy jár most is, s mutat bánatos életet.
(III/182–183)

Valójában mindkét versszak fordítás. Gyöngyösi itt Ovidius *Metamorphoses*éből magyarítja Philomela, Progne és Tereus történetét. A 183. strófa éppenséggel a *Metamorphoses* hatodik könyvének 669–670. sorainak magyarítása.³⁵ A hosszú verziókból nyilván nem másolási hiba okán hiányzik, hisz egyik főváltozatban sincs benne. Úgy vélem, kevésbé elképzelhető, hogy az utolsó átdolgozás során, utólag

³⁵ Ovidiusnál: „... neque adhuc de pectore caedis / excessere notae, signataque sanguine pluma est.”

fordította volna bele Gyöngyösi az ominózus ovidiusi részletet az illedelmessé csiszolt verzióba. Ennél sokkal életszerűbb, hogy a némileg redundáns szöveghely az utólagos meghúzás áldozata lett. Azt, hogy a hosszú verziók keletkeztek később, szinte bizonyossá teszi az a sok (a Rövid *Cupidó*ból még hiányzó) önidézet, melyre dolgozatában Latzkovits hívta fel a figyelmet, s melyek nem a költemény illetlennek tartott szerkezeti egységében találhatók. Miért húzta volna ki utólag ezeket a szöveghelyeket Gyöngyösi, aki számára az önidézeteken keresztül való önreflexivitás különösen fontos volt? Mindezek alapján megállapítható, hogy (Orlovsky sejtésével épp ellentétben) a Rövid *Cupido* után keletkezett H_1 köztes változatnak tekinthető variánsa, s az utolsó átdolgozás eredményeképpen jött létre H_2 verziója.

3.1. A főváltozatok egymáshoz való viszonya

A *Cupidónak* tehát legalább három főváltozata létezik, s ezek vizsgálata révén a szövegeket folyamatosan alakító költői szándék is kitapintható. Latzkovits dolgozatában már foglalkozott a kérdéssel. Megfogalmazása szerint Gyöngyösi „költői műhelyének” egyik jellemző sajátossága „egy adott költemény több, esetenként sokkal több”³⁶ verziójának létrehozása. E verziókat érdemes lenne alapos tanulmányozás alá vetni például a *Cupido* esetében is. Én most csupán néhány szempontot szeretnék felvetni a kérdést illetően.

Az eleve világos, hogy H_1 és H_2 változatai között nincsenek olyan markáns különbségek, mint rövid és hosszú verziók között. Ennek egyik nyilvánvaló oka a strófabetoldások nagy mennyisége, s a költemény struktúrájának látványos átdolgozása. A dolog tulajdonképpen rendkívül hasonlít a *Florentina*-dráma kapcsán megfigyelt jelenségekhez, melyekről szintén Latzkovits beszélt tanulmányában. A *Florentina* második és harmadik főváltozatát Gyöngyösi jelentősen átírta, az utolsó átdolgozás során strukturális változtatásokat foganatosított. A később keletkezett főváltozatok ezért markánsan különböznek a legkorábbtól, de természetesen egymástól is.³⁷ A *Cupido* második és harmadik főváltozatával pontosan ugyanez a helyzet.

A költemény hírhedt II. részén eddig nem végeztek mélyreható vizsgálatokat, jöllehet Gyöngyösi a harmadik főváltozatban is átírta a mű ezen részletét. Tartalmát tekintve a II. rész több kisebb tematikai egységre osztható fel. Különböző katalógusokról van szó, mint például házasságtörés-katalógus, ürügykatalógus, bosszúkatalógus, panasz-katalógus vagy szépséghiba-katalógus. Ezek közül a legterjedelmesebb a házasságtörés-katalógus, melyben többek között az alábbi két tematikus alegységet is el lehet különíteni. Egyrészt egy hosszabb, a megcsalt férjeket mindig valamilyen általános tulajdonsággal vagy tevékenységgel jelölő szakaszra:

³⁶ LATZKOVITS, „Gyöngyösi és az imposztorok...”, 293.

³⁷ Uo., 287–288. Vö. még LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, „Ki írta Gyöngyösi Florentináját?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (2005): 469–493.

Az elsők rendiből egy, nem-kis lármában
 Azt kiáltja: ment vólt Király Udvarában,
 Es onnat meg-térvén egy titkos órában,
 Komornikját kapja a' maga ágyában.
 (II/8, p. 17)

Másrészt egy jóval rövidebb, a megcsalt férjeket mindig valamilyen konkrét mesterség (pl. polgármester, katona, kovács, szabó stb.) szerint katalogizáló szakaszra:

Kalmár-is panaszol Iró-Deákjára,
 Aszszonyának irkál pergamenájára,
 Noha nem bírta azt az ő pennájára,
 Mert nem azért vette hogy adja vásárra.
 (II/51, p. 22)

Ez a két tematikus egység már RC verziójában is elkülönül. H_1 mindkét egységet megbővíti, de elsősorban mégis inkább az általános részt, míg H_2 -ben a konkrét mesterségek szerint katalogizáló szakasz bővül úgy, hogy közben H_1 általános részt érintő kiegészítéseinek egy része az utolsó főváltozatból egyszerűen kimarad. Úgy tűnik, H_2 bizonyos többletstrófái egyértelműen H_1 bizonyos többletstrófái helyett íródtak, ami természetesen H_1 és H_2 bizonyos strófa hiányait és strófatöbbleteit is megmagyarázza.

Még egyetlen kiragadott példát szeretnék mutatni, ami illusztrálja a H_2 -t létrehozó Gyöngyösi munkamódszerét:

H_1	H_2
Mert jóllehet dolgát most rajta vesztette, Es a' mint érdemli, meg-fizet érette, De tudom, az előtt azt másként követte, En előttem pedig mindenkor színlette. (II/47, p. 22)	Mert jól lehet dolgát most rajta vesztette, Es a mint érdemli, meg fizet érette, De tudom, az előtt azt maskint követte, A miolta Kontzát meg izelítette. (II/41, p. 26)

Az idézett rész egy 15 strófából álló betéttörténetből van kiragadva, melyben egy férj meséli el igen naturalisztikusan saját megcsalása esetét. Az itt kiemelt verssor két változatából világosan kiderül, hogy H_2 verziója még jobban kidomborítja a történet pikáns voltát (a „kontzát” kifejezés egyértelműen a férfi nemi szervre utal), vagyis Gyöngyösi még provokatívabbá tette a strófát.

3.1.1. A rövid és hosszú főváltozatok egymáshoz való viszonya

A szöveget átdolgozó Gyöngyösi intenciói természetesen a rövid és hosszú verziók különbségeiben is megragadhatók. Már Latzkovits felhívta rá a figyelmet, hogy bizonyos strófák a Rövid *Cupidóból* oly módon emelődnek át az új verzióba, hogy közben átírt szövegük révén össze is csiszolódnak az ott megjelenő strófatöbbletekkel.³⁸ Az átdolgozás jellegzetességei persze számos nézőpontból vizsgálhatók.

Úgy tűnik például, mintha a hosszú verziókban Gyöngyösi szándékosan kerülne a „szüzesség” szó használatát. Ennek egyik izgalmas példája Diana II. rész 117. strófájában megkezdett beszéde,³⁹ melyben az istennő megkísérli meggyőzni a főhőst, hogy az a szűzies élet helyett válassza a tisztességes házasságot. Első alkalommal azonban nem jut mondandójának végére, mivel kezdetét veszi egy monumentális vadászat leírása, amit ráadásul Tereus, Philomela és Progne hosszan, külön részben elbeszélte története követ. Diana csak ezután, a IV. rész 28. strófájában veszi fel a korábban elejtett fonalat, természetesen utalva az előzményekre.⁴⁰ Megfigyelhető, hogy míg RC változatában Gyöngyösi a két részre szakadt szónoklat mindkét egységében a „szüzesség” szót használja, addig a hosszú verziókban mindkét helyen lecseréli azt, ráadásul következetesen az „egyesség” kifejezésre:

Diana beszéde először:

RC	H ₁ és H ₂
Ó, istenes szándék, nagy tekéletesség! Vagyon ugyan ebben sokféle nehézség: Hogy amint feltetted, a drága szüzesség Maga virágjában legyen végig épség. (II/117)	Oh, Istenes szándék, nagy tökéletesség, Vagyon ugyan ebben sokféle nehézség, Hogy a' mint fel-tetted, a' tiszta egyesség Maga virágjában légyen végig épség. (III/49, p. 44)

Diana beszéde másodszer:

RC	H ₁ és H ₂
Mondom ugyan most is, drága a szüzesség , Nem ér azzal semmi jó feleségesség, De minthogy amabban vagyon sok nehézség, Inkább hajol ehhez a testi gyöngesség. (IV/36)	Mondom ugyan most-is; a' tiszta egyesség , Drágább mint akármely jó <i>feleségesség</i> , ⁴¹ De minthogy amabban: vagyon sok nehézség, Inkább hajol ehhez: a' <i>testi</i> ⁴² gyengesség. (V/36, p. 86)

³⁸ LATZKOVITS, „Gyöngyösi és az imposztorok...”, 286.

³⁹ A forrásadatok itt M verziójára utalnak.

⁴⁰ Itt is M verzióját idézem: „De minthogy beszédünk akkor megszakada, / És béfejezete továbbra halada, / Vegyük mostan elé, ami elmarada, / Amikor az üdő abban módot ada.” (IV/30)

⁴¹ Ezt a szót nem Ny (hibás) verziójából idézem.

⁴² Ezt a szót sem Ny (hibás) verziójából idézem. Erről ld. később.

A dolog azért különösen érdekes, mert az idézett strófák rendkívül messzire esnek egymástól a szövegben, ami – jóllehet ezt az argumentumot Latzkovits nem használja – ismételtén az imposztorokkal kapcsolatos korábbi elméletek ellen szól, s egyúttal az átdolgozás rendkívül tudatos voltára utal. A „szüzesség” szó cseréje például „tisztaság”-ra, „egyesség”-re vagy „dicsőség”-re teljességgel tendenciózus a hosszú verziókban.

3.2. Több rövid főváltozat?

K egy érdekes tulajdonsága alapján nem elképzelhetetlen, hogy a műnek akár több rövid főváltozata is létezhetett. Állításomat K bizonyosan nem a másoló által beírt margináliákra alapozom, melyek egy-egy lapszélén, mindig két strófa közé vannak beszúrva.⁴³ Egyszerű betűjelekről van szó, összesen nyolcra („a”, „b”, „c”, „d”, „e”, „f”, „g”, „h”). Közülük négy egyértelműen olyan strófákra utal, melyek H_1 összes szövegforrásából hiányoznak, de RC és H_2 szövegforrásaiban egyaránt megvannak. Minthogy azonban az egyik betűjel (a „g”) egy kizárólag csak RC verzióiban olvasható versszakra vonatkozhat, megállapítható, hogy a margináliákat lejegyző olvasó K szövegét egy Rövid *Cupidóval* vetette össze. Csakhogy még így is maradt három betűjelünk („a”, „e”, „f”), melyhez egyetlen verzióból sem tudunk többletstrófát társítani. Mivel valószínűtlen, hogy M és B (vagy netán közös ősök) másolási hiba okán hagyta ki ezt a három versszakot, hisz a többi főváltozat ettől függetlenül tartalmazná őket, tulajdonképpen lehetséges, hogy a műnek létezett egy olyan rövid főváltozata, melyben az említett három strófa még benne volt, s melyet Gyöngyösi másolásra is kiadott. Minthogy a hosszú verziókban nem ezt dolgozta tovább, talán egy olyan rövid verzióról van szó, melyet akár a ma ismert rövid változat őskének lehet tekinteni.

3.3. Másolati példány volt M és B közös őse?

M és B szövegét (tudomásom szerint) eddig sohasem tekintette senki másolat másolatainak, viszont mindkét szövegforrást képzelték (tévesen) autográfnek. Említettem már, hogy a két variáns között többnyire másolási hibákból adódó különbségek vannak. Mindazonáltal található forrásainkban egy olyan szöveghely (úgy tűnik, tényleg csak egy), mely elvben örökölt közös hibának is elképzelhető:

⁴³ Köszönettel tartozom Ursula Ambrušovánek, aki kérésemre lelőhelyén megnézte a kéziratot, és megállapította, hogy a mondott margináliák bizonyosan egy, a másolóétól idegen kéztől származnak, a használt tinta különbsége is egyértelmű.

M, B

Összes többi szövegforrás

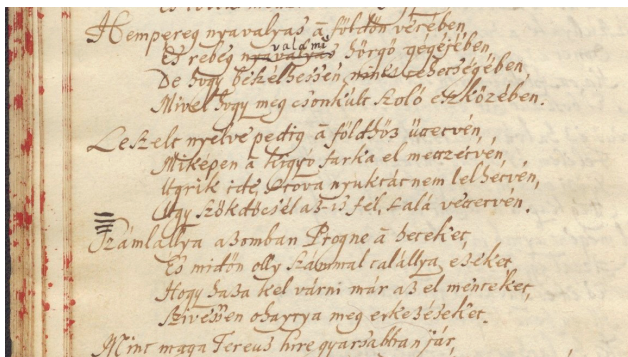
S mondja: Híják ide édes gyermekemet,
 Hogy bővítsem vele kezdett örömemet.
 Azonban töltsék meg egyik sellyegemet,
 Hogy nevelje az is mai **örömemet**.
 (III/172)

Mondja: hívják elő kedves Gyermekemet,
 Hogy bővítsem vele kezdett örömemet,
 Azonban töltsék-meg egyik sellegemet,
 Hogy nevelje az-is mái **jó-kedvemet**.
 (IV/173, p. 79)

A strófában M és B a második verssor rím��avát ismétli meg a negyedik verssorban. A dolgot tulajdoníthatjuk akár a véletlennek is (például egymástól függetlenül elkövetett azonos másolási hibának), de azért vélhetőleg tényleg hibáról van szó, ami egyrészt a hosszú verziók segítségével emendálható, másrészt esetleg a közös forrás másolati példány jellegére is utalhat.

M szövege egyébként B, illetve a hosszú verziók segítségével elvben más esetekben is javítható, annak ellenére, hogy M eleve emendált kézirat, sőt a szakirodalomban az is felmerült, hogy maga Gyöngyösi emendálta azt. Jankovics szerint talán „a költőtől származó apróbb javítások találhatók a szövegtesten. ... Abból lehet sejteni Gyöngyösi keznyomát, hogy az enjambement-ok működését akadályozó sorvégi vesszőket lehúzták, s a köznyelvi alaktól eltérő ejtésű, más szótagszámú szavak felett – mintegy figyelmeztetésül önmaga, a hajdani nyomdász, az olvasó számára? – apró jel, felfelé görbített szárú kis háztető látható.”⁴⁴

M-ben ugyanakkor van még valami, ami Gyöngyösi-gyanússá teszi az emendáló kezét. A kéziratban az egyik bal oldali margón látható négy vízszintes vonás, mely két strófa közén van behúzva, épp oda, ahol a hosszú *Cupidók* szövegében két többletstrófa olvasható.⁴⁵



⁴⁴ GYÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 327.

⁴⁵ Ld. a 4. ábrát. (A jelölő fölötti második strófa második sorában egyébként az emendáló kéz egy másik javítása is látható.)

E jelölő akár többféleképpen is értelmezhető. Egyrészt jelölhet hiányt is, a négy vonás leginkább egy strófányit, de utalhat akár arra is (persze csak ha tényleg Gyöngyösitől származik), hogy a szerző ezen a helyen bővíteni kívánta a költeményt. A hosszú verziókban ide beillesztett, kétsornyi önidézetet is tartalmazó két strófáról írt már Latzkovits is, aki ezeket a későbbi átdolgozás során keletkezett betoldásnak vélte, s mint ilyet, felhasználta az imposztorok létét cáfoló bizonyítása során.⁴⁶ Ha M és B közös forrása tényleg egy másolati példány volt (melyből a mondott két versszak épp a közös forrás hibája okán hiányzik), s az emendáló kéz a négy vonással valóban ennek a két (és nem egy) strófának a hiányát jelölte, akkor Latzkovits vonatkozó érvei hibásak, ami egyébként imposztorokkal kapcsolatos megállapításainak érvényét lényegesen nem befolyásolja.

4. Recensio clausa, recensio aperta

A vizsgált szövegekről eddig úgy beszéltem, mint amelyek kizárólag saját forrásukat másolják (recensio clausa), s a közös hibák révén egymástól jól elkülöníthető, zárt csoportokba rendeződnek. Ugyanakkor – ahogyan azt Vadai István *Lucretia hálójában* című dolgozata is bemutatja – régi szövegeink nem mindig ilyen zárt, hanem bizonyos esetekben nyitott rendszerben hagyományozódnak. A szövegek saját forrásukon kívüli egyéb szövegváltozatokkal is kontaminálódhatnak, ami horizontális variánsok létrejöttét eredményezi (recensio aperta). Ennek megfelelően a sztemma megszokott fa alakú elágazásai hálószerűvé változnak.⁴⁷ Nagyon úgy tűnik, hogy a *Cupido* szövegforrásainak egy része is ilyen, tehát nyitott rendszerben hagyományozódott.

4.1. Ny és B

Ny esetében mindez talán kevésbé meglepő, hiszen könnyű elképzelni, hogy a kiadó egy minél teljesebb, hibáktól mentes szöveg létrehozása érdekében több forrást is beszerzett munkájához, s ezeket – amikor ezt szükségesnek látta – egymással kontaminálta. Úgy tűnik, tisztában kellett lennie azzal, hogy a versnek létezik egy rövidebb, illedelmesebb verziója, minthogy Ny szövegét B-vel (vagy egy B-vel többé-kevésbé egyező másik forrással) is összevetette. (Persze az sem kizárható, hogy a kiadónak egy eleve kontaminált változat állt rendelkezésére.)

⁴⁶ LATZKOVITS, „Gyöngyösi és az imposztorok...”, 280.

⁴⁷ VADAI István, „Lucretia hálójában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 683–708, 685–686. Ld. még VADAI István és SINKA Zsófia, „Fától az erdőt: Balassi Bálint istenes énekeinek szövegkritikai problémáiról”, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX Balázs Mihály köszöntése*, összeáll. FONT Zsuzsa, ÖTVÖS Péter, 412–426 (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011).

A szövegforrások szoros olvasása során egyértelműen kiderült, hogy Ny számos, B-vel szó szerint egyező olyan szöveghelyet tartalmaz, mely az összes többi szövegforrásban eltérő, de azonos megfogalmazásban szerepel. Jelentős részük persze csak apróság, amely akár véletlen egyezés is lehetne:

B, Ny	Összes többi szövegforrás ⁴⁸
Hogy helyt találjanak , lót-fút sok szolgája, (IV/40, p. 62)	Hogy fel találjanak , lott fut sok szolgája, (IV/40, p. 84)
Hogy az Annyának-is szabadúlt tűzétől, (V/83, p. 92)	Hol az Annyának is szabadúlt tűzétül, (V/83, p. 130)
El-nem vetnek tőlem semmi forgószelek, (V/74, p. 91)	El nem vetnek tűled semmi forgo szelek, (V/74, p. 178)
Tsak hogy, a' mint mondom , magad-is légy készen, (V/75, p. 91)	Csak hogy a mint mondám , magad is légy készen, (V/75, p. 178)

De bizonyos esetekben már tényleg nem beszélhetünk véletlenről:

B, Ny	Összes többi szövegforrás
Es kérdezi, hogy-ha vagyon-é kedvemben (III/94, p. 49)	És kérdi kedvesen , vagyon é kedvemben, (III/94, p. 67)
Mert meg-tsonkíttatott szólló eszközében. (IV/118, p. 72)	Mivel hogy meg csonkúlt szólló eszközében. (IV/119, p. 98)
Kit-is mutogató jelekkel kér szépen, (IV/135, p. 74)	A kit jelek által mivel hogy kér szépen, (IV/136, p. 102)

Igen látványos példa az alább idézendő verssor, melyben K és A (közös forrásuk hibája okán) értelmét tekintve is sérült szöveget hoz. Az összes többi szövegforrásban (tehát M-ben is) ezen a helyen a „testi gyengeség” kifejezés áll. Kivéve B-ben és Ny-ben („gyarló gyengeség”):

⁴⁸ Az idézett verssorok K-ből valók.

B, Ny

K, A

Inkább hajol ehhez a' **gyarló** gyengeség.
(V/36, p. 86)

Inkább hajol ehhez a **tiszta** gyengeség.
(V/36, p. 171)

Minthogy ezek az egybeesések már semmiképpen sem hagyhatók figyelmen kívül, így a korábban említett, egyenként talán véletlen elkövetett azonos másolási hibának tekinthető apróságokat is számba kell vennünk, már csak azért is, mert a költemény egészét tekintve összesen 106 ilyen egybeesés fordul elő.

4.2. L és H₁

Hasonlóképpen a *recensio aperta* esete áll fenn L vonatkozásában is. Úgy tűnik, a H₂ csoport legkorábbi szövegforrását másoló Lossonczi László munkájához egy még bizonyosan kéziratos olyan szövegforrást is felhasznált, melyben H₁ (akkor még kiadatlan) verziója volt olvasható. Íme egy látványos példa:

RC, H1

P, R

Hanem fel-vont íjját ragadván markában,
Három mérges nyilat botsát ágyékában,
Kik meg-szelidétik végre vadságában,
Ugyan ott meg-döglük az ebek szájában.
(III/89, p. 49)

Hanem fel vont íjját ragadja kezében,
Három mérges nyilat botsát a szívében,
Kik meg szelédittik vad természetiben,
Ott megdöglük, erő nintsen semmiében.
(III/89, p. 55)

L

Hanem fel vont íjját ragadja kezében,
Három mérges nyilat botsát a' szívében,
Kik meg szelidítik vad természetiben,
Ugjan ot meg döglük az ebek szájában.
(III/89, p. 31v)

Látható, hogy míg a L verziójában az első három verssor egyezik a saját csoportjába (H₂) tartozó szövegforrások megfogalmazásával, addig a negyedik verssor RC és H₁ szövegét hozza. Ez a példa azért is érdekes, mert L épp egy olyan strófa esetében kontaminál, melyben Gyöngyösi kizárólag a rím��avakat változtatta meg. Míg RC és H₁ verziójában a „*markában-ágyékában-vadságában-szájában*”, addig P és

R szövegében a „*kezében–szívében–természetiben–semmiében*” rímshavak olvashatók. L itt vélhetőleg kényszerűségből, valószínűleg forrásának hibája miatt kontaminált.

Lossonczinak tehát mindenféléképpen egy olyan szövegforrást is használnia kellett, amelyik egy másik főváltozat szövegét tartalmazta.⁴⁹ Bizonyos, hogy H₁ szövegét, hisz következő példánk a II. rész házasságtörés-katalógusának egy olyan epizódja, mely a Rövid *Cupidó*ból hiányzik:

H1	P, R
Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját, Mint fel-sátorozta, 's ki-nyomta gatyáját, Kit látván, másfelé fordítja ortzáját, Mintha utállaná tetemes tsudáját. (II/45, p. 22)	Magam mondom néki, nézd az arbotz fáját, Mint fel sátorozta, 's ki toltá gatyáját, Kit látván más felé fordittya ortzáját, Mint ha szegyenlené tetemes tsudáját. (II/39, p. 25)

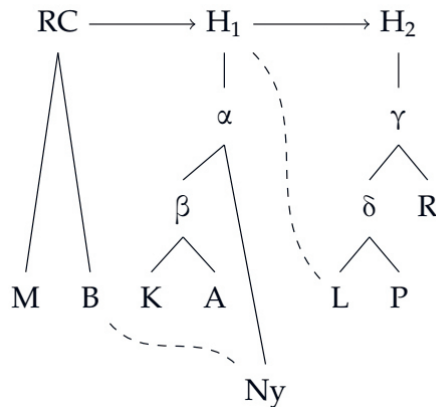
L

Magam néki nezd az arboz fáját,
Mint fel sátorozta, ki nyomta gallyját,
Kit látván mas fele fordittya orczáját,
Mint ha **útállaná** tetemes csudáját.
(II/39, p. 14v)

Úgy vélem, hogy – Ny és B nagyszámú egyezései, illetve L és H₁ erős közös hibái miatt – a *Csalárd Cupido* sztemmája így rajzolható fel:⁵⁰

⁴⁹ A kontamináció egyéb szöveghelyei Lossonczii kéziratában: RC, H₁, L: „semmi korom” (P, R: „nincsen kétségem”); RC, H₁, L: „bizonyos hírt venni” (P, R: „kedves hírt izenni”); RC, H₁, L: „lót-fut” (P, R: „futkos”); RC, H₁, L: „elébb” (P, R: „inkáb”); RC, H₁, L: „úttyanak” (P, R: „dolganak”); RC, H₁, L: „mihelyt fel-vehette” (P, R: „mihelyen fel Vette”); RC, H₁, L: „sorsát” (P, R: „dolgat”); RC, H₁, L: „végben nem ment” (P, R: „végben vittem”)

⁵⁰ A recensio aperta eseteit itt szaggatott vonal jelzi.



5. Összegzés

A *Csalárd Cupido* (a *Florentina*-drámához hasonlóan) egy három főváltozatban fennmaradt költemény, melynek minden főváltozatát Gyöngyösi írta. Alakulása a rövid verzió(k)tól halad a hosszú verziók felé. Mindez annak ellenére van így, hogy (mint tudjuk) Gyöngyösi dedikációt és előszót is írt a Rövid *Cupidó*hoz, melyet tehát kiadni tervezett, s hogy ilyen típusú szövegek a hosszú változatokban nem maradtak fent, jóllehet azok a Rövid *Cupidón*ál bizonyosan később keletkeztek. A legutolsó változat azonban befejezetlen. R verzióját vizsgálva már Latzkovits kimutatta, hogy annak négy többletstrófája (ez a blokk egyetlen más szövegforrásban sem szerepel) valójában nincs ténylegesen összedolgozva a szöveggel, de úgy vélte, hogy H_2 verziója nem a legutolsó átdolgozás eredménye.⁵¹ Mindebben azonban nem volt igaza, hisz H_1 (ahogy ezt fentebb bemutattam) a vers egy korábbi állapotát örökölte. Feltevésem szerint a költőnek egészen egyszerűen már nem állt módjában véglegesíteni a *Cupido* utolsó verzióját. Egy majdani (kritikai) kiadásban nyilván mindhárom főváltozatot kötelező megjelentetni. M emendált szövegét, K-nak az amúgy is kontamináló *editio princeps*nél hitelesebb verzióját, és P változatát is, mely saját csoportja legjobb forrásának tűnik. Ez mindenképpen szerencsésebb megoldásnak látszik, mint az egyetlen, „legjobb” verzió kiválasztása, mivel a *Csalárd Cupido* esetében – úgy tűnik – nincs ilyen.

⁵¹ LATZKOVITS, „Gyöngyösi és az impostorok...”, 284.